

УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН І ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

С.Я. Бескоровайний

доцент кафедри

правового забезпечення

Національного університету оборони України

імені Івана Черняхівського

Постановка проблеми. Перехід України до ринкової економіки з встановленими Конституцією України активної участі всіх суб'єктів господарювання у подальшому налагоджуванні ринкових відносин, немала роль відводиться участі військових частин у цивільних правовідносинах.

Майнові і пов'язані з ними немайнові відносини у суспільстві регулюються цивільним правом, у якому військові частини як юридичні особи, а також військовослужбовці, як фізичні особи, беруть участь.

Кожен з них виступає в цивільному обороті, як правило, під своїм ім'ям має рівні права і обов'язки, що визначає рівність сторін у цивільних правовідносинах.

Зазначене обумовлює потребу у ґрунтовному розгляді різних проблем щодо реалізації їх прав і обов'язків у цивільно-правових відносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що піднімається присвячені праці О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.Г. Ротаня, А.Г. Яреми, В.В. Кривенка, В.Д. Примака, В. Кіселя та ін. Проте ці питання не знайшли свого належного дослідження.

Мета статті. Враховуючи те, що теоретичні та практичні питання участі військових частин та військовослужбовців як суб'єктів ЦВП залишаються ще малодослідженими, метою статті є проведення наукового розгляду цих питань.

Основні результати дослідження. Військова частина як юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії).

Цивільна правоздатність військової частини як юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Відповідно до ст. 92 Цивільного кодексу України військова частина, яка є юридичною особою набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах військової частини як юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.

Як зазначено у ст. 93 Цивільного кодексу України місцезнаходженням військової частини як юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування штабу, з якого проводиться щоденне управління діяльністю військової частини (переважно знаходиться командування) та здійснення управління і обліку.

Відповідно до ст. 94 Цивільного кодексу України військова частина має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати.

Щоб бути в постійній бойовій готовності, військові частини (кораблі) потребують разом із засобами ведення бойових дій також умов для правильної експлуатації і збереження озброєння, техніки і майна. Саме тому крім централізованого постачання, їм надане право вступати в цивільні правовідносини з іншими організаціями, що значно розширює їх господарські можливості щодо забезпечення необхідними матеріальними засобами.

Виходячи з наданих прав, військові частини укладають різні договори постачання і купівлі-продажу, на визначені види харчування, їх оброблення і збереження. У ланцюгах поліпшення побутових умов особового складу військові частини заключають договори на придбання інвентарю для кімнат побутового обслуговування, інструменту для пошиття, що на договірних засадах здійснюється забезпечення електроенергією, водою й іншими комунальними послугами, капітальне будівництво і ремонт приміщень, придбання нерентабельного майна тощо. До змісту цивільної правоздатності військових частин входять також правовідносини, пов'язані зі створенням і діяльністю майстерень з ремонту і пошиття обмундирування і взуття, банно-пральних підприємств, радіовузлів, перукарень, самодіяльних кав'ярень, їдалень, із платним кінообслуговуванням, правовідносини, що складаються на основі договору банківського рахунку.

Стосовно ст. 92 Цивільного кодексу України військова частина набуває цивільних прав та обов'язків і виконує їх через органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Військова частина набуває цивільних прав і приймає на себе обов'язки і здійснює їх через свої органи, що діють у межах наданих законом повноважень. Органом військової частини є її командир, дії якого в межах своєї компетенції розглядаються як дії військової частини. Оскільки на командира військової частини покладена повна відповідальність за стан бойової і мобілізаційної підготовки, в тому числі і за матеріальне, технічне, медичне, торгово-побутове і фінансове забезпечення частини, він наділений комплексом прав, що дозволяють вирішувати поставлені перед військовою частиною завдання та питання, які виникають у зв'язку з цим.

У цивільних правовідносинах беруть участь також заступники командира військової частини, начальник штабу, начальник фінансово-економічної

служби й інші особи, які не є органами юридичної особи, а діють за його дорученням. Для здійснення цивільно-правових угод і укладення договорів вони наділяються спеціальним дорученням, яке завірено командиром військової частини.

Відповідно до ст. 244 Цивільного кодексу України представництво інтересів військової частини здійснюється за довіреністю. Довіреність – це письмовий документ, що видається командиром військової частини іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність від імені військової частини, як юридичної особи, видає командир військової частини або інша особа, уповноважена на це, та скріплюється довіреність печаткою військової частини.

Командир частини у взаєминах із третіми особами виступає без доручення і пред'являє лише посвідчення особи.

Закон наділяє командира військової частини також правом посвідчення доручень, що видаються відповідним військовослужбовцям і іншим особам для виконання різних угод, від його власного імені.

Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути засвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем.

Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути засвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Закон передбачає, що під час складання довіреності командиром або його представником, який діяв за його дорученням, перед іншою стороною відповідає військова частина, якщо зазначені особи, не перевищили при цьому своїх повноважень. Якщо військова частина, що видала своєму представникові доручення на отримання в органах зв'язку прибулих на ім'я військовослужбовців посилок, переводів і іншої кореспонденції, несе перед адресатом матеріальну й іншу відповідальність за втрату кореспонденції після отримання її від органів зв'язку. У свою чергу, представник військової частини, який допустив втрату, псування або розкрадання кореспонденції, несе юридичну відповідальність перед військовою частиною.

Цивільну правоздатність разом з юридичними особами, тобто військовими частинами, має також кожен військовослужбовець як фізична особа і громадянин України. Відповідно до ст. 25 Цивільного кодексу України правоздатність фізичної особи – це здатність мати цивільні права та обов'язки. Вона виникає з моменту його народження і полягає в праві мати в особистій власності майно, заповідати його, одержувати авторські права тощо. Правоздатність фізичної особи (військовослужбовця) припиняється зі смертю людини. Законодавство України не робить у цьому відношенні для військовослужбовців ніяких виключень.

Військовослужбовці як суб'єкти цивільних правовідносин розпоряджаються своїми трудовими доходами і майном для задоволення особистих

потреб. При цьому вони повсякденно беруть участь у широкому колі цивільно-правових відносин. Правоздатність військовослужбовця припиняється з його смертю.

Відповідно до законодавства України військовослужбовець (у разі полону, взяття у заручники) може бути визнаний безвісно відсутнім.

Порядок визнання військовослужбовця безвісно відсутнім встановлюється ст.ст. 246-250 Цивільного процесуального кодексу України.

Якщо військовослужбовець, який пропав безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошений судом померлим після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити військовослужбовця померлим і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Військовослужбовець оголошується померлим від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Військовослужбовець, який пропав безвісти за обставин, що загрожували йому смертю або дають підстави припустити його загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошений померлим від його вірогідної смерті.

Порядок оголошення військовослужбовця померлим встановлюється ст.ст. 246-250 Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до ст.ст. 47 і 48 Цивільного кодексу України правові наслідки оголошення військовослужбовця померлим прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі його смерті.

Відповідно до ст. 47 Цивільного кодексу України спадкоємці військовослужбовця, який оголошений померлим, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини.

Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження.

Якщо військовослужбовець, який був оголошений померлим, з'явився або якщо одержано відомості про місце його перебування, суд за місцем перебування військовослужбовця або суд, що прийняв рішення про оголошення його померлим, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення військовослужбовця померлим.

Незалежно від часу своєї появи військовослужбовець, який був оголошений померлим, має право вимагати від особи, яка володіє його майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення військовослужбовця померлим, за винятком майна, придбаного за давністю набуття, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що військовослужбовець, який був оголошений померлим, живий.

У разі неможливості повернути майно в натурі військовослужбовцю, який був оголошений померлим, відшкодовується вартість цього майна.

Якщо майно військовослужбовця, який був оголошений померлим і з'явився, перейшло у власність держави, Автономної Республіки Крим або

територіальної громади і було реалізоване ними, військовослужбовцю повертається сума, одержана від реалізації цього майна.

Крім правоздатності військовослужбовці наділяються цивільною дієздатністю.

Суд може визнати військовослужбовця цілком недієздатним і установити над ним спеціальну опіку внаслідок його хвороби або слабоумства. Окремі особи обмежуються в дієздатності, якщо вони внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотиками ставлять свою родину у важке матеріальне становище. Над такими особами за рішенням суду встановлюється піклування, що позбавляє їх права самостійно отримувати заробітну плату, пенсію і здійснювати будь-які угоди.

Військовослужбовці виступають активними учасниками шлюбно-сімейних відносин, які є частиною цивільно-правових відносин.

Про укладання шлюбу військовослужбовець доповідає своїм безпосереднім командирам (начальникам) і надає свідоцтво про одруження до відділу особового складу військової частини для внесення відповідних даних в особову справу. Законом визначається тільки такий шлюб, що зареєстрований в органах запису актів цивільного стану (ЗАЦС). Без цього спільне життя чоловіка і жінки не породжує прав, що зумовлених шлюбом, та обов'язків.

Військовослужбовці строкової служби, які уклали шлюб, зобов'язані доповісти про це по команді. До них в повному обсязі належать вимоги Сімейного кодексу України. У світі цивільно-правових відносин військової частини, як суб'єкти цих відносин повинні нести відповідальність за свої дії (бездіяльність).

Цивільно-правова відповідальність військової частини за вчинення шкоди.

Цивільно-правова відповідальність військової частини – вид юридичної відповідальності. Полягає у настанні передбачених у нормативних актах або договорі негативних майнових наслідків, які завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням, забезпечуються державним примусом і зумовлюють засудження правопорушення і його суб'єкта.

Специфічними рисами цивільно-правової відповідальності військової частини, які відрізняють цей вид відповідальності від інших видів юридичної відповідальності, є:

- 1) її майновий і немайновий характер;
- 2) цивільно-правова відповідальність завжди є відповідальністю одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим. Оскільки цивільне правопорушення може зачіпати інтереси суспільства і держави, цивільне право допускає виникнення при застосуванні цивільно-правової відповідальності відносин між державою і правопорушником. Такі правовідносини реалізуються в застосуванні до правопорушника заходів конфіскаційного характеру і мають виключний для цивільного права характер;

- 3) особливістю цивільної відповідальності є можливість перевищення розміру відповідальності порівняно з розміром заподіяної шкоди або збитків (напр. застосування штрафної неустойки, завдаток);

4) застосування рівних за обсягом мір відповідальності за однотипні правопорушення, що забезпечує послідовну реалізацію принципу рівноправності учасників цивільно-правових відносин.

Цивільно-правова відповідальність військової частини, закладу, установи настає за наявності таких умов:

1) Завдання потерпілому майнової шкоди, яку можна оцінити і виразити у грошовій формі, тобто втрати, ушкодження або знищення, витрати та лікування громадянина, втрати заробітку внаслідок непрацездатності, втрати засобів для існування внаслідок смерті годувальника, неотримання доходів, які були би отримані, якби протиправне діяння не було вчинене (упущена вигода) тощо.

2) Протиправність діяння особи, яка завдала шкоди, тобто коли дія чи бездіяльність вчиненні з порушенням закону чи іншого правового акту (неотримання правил техніки безпеки під час стрільби, відсутність попереджувальних знаків під час виконання вибухових робіт та інше). Правомірним вважається заподіяння шкоди, вчинене під час виконання обов'язків чатового (вартового), лікаря, пожежника, а також у разі необхідної оборони, крайньої необхідності чи оправданого службового ризику.

3) Наявність причинного зв'язку між протиправним діянням і завданою шкодою, тобто доказовість того, що шкода настала внаслідок дії чи бездіяльності визначеної особи, а не через інші причини.

4) Наявність вини військової частини в особі її штатних військовослужбовців, працівників Збройних Сил України. При цьому форма вини (умисел або необережність) значення не мають.

Законодавством передбачені такі види відповідальності військової частини за заподіяння нею шкоди організаціям і окремим громадянам:

– за шкоду, завдану її працівником або іншою особою (ст. 1172 ЦК України);

– за шкоду, завдану посадовою або службовою особою незаконними діями чи бездіяльністю (ст. 1174 ЦК України);

– за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання (ст. 1176 ЦК України);

– за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України);

– за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України);

– за шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (ст. 1168, 1195, 1200 ЦК України);

– за майнову шкоду фізичній особі, яка потерпіла від злочину (ст. 1177 ЦК України).

Загальні підстави відповідальності військової частини за завдану майнову шкоду (ст. 1166 ЦК України):

– відшкодовуються в повному обсязі особою, яка її вчинила;

– особа звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що шкода завдана не з її вини.

Підстави відповідальності військової частини, військовослужбовця за завдану моральну шкоду (ст. 1167 ЦК України).

Моральна шкода завдана військовою частиною або військовослужбовцем фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, а також:

– якщо шкоду завдану через каліцтво, інші ушкодження здоров'я або смерть фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

– якщо шкоду завдано внаслідок незаконного утримання під вартою або притягнення до кримінальної відповідальності, засудження.

За шкоду, заподіяну з вини працівників військової частини, які виконували службові (трудові) обов'язки (у тому числі і за шкоду, що заподіяна неправильними діями її посадових осіб в галузі адміністративного управління), військова частина відповідає як за власні дії так і за власну провину працівника. При цьому поняття «працівник» охоплює всіх осіб, які входять в її штат і тих військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (перевірочних) або спеціальних зборів. Після стягнення збитку з військової частини остання може пред'явити зустрічний позов на суму понесених витрат до свого працівника, який завдав шкоди. Збиток не підлягає відшкодуванню військовою частиною, якщо працівник вчинив дії, що не входять у коло його обов'язків (сварка на побутовому рівні, хуліганські спонукання тощо). У таких випадках винуватець шкоди несе самостійну юридичну відповідальність.

Військова частина, діяльність якої пов'язана з підвищеною небезпекою для навколишніх, зобов'язана відшкодовувати шкоду, що заподіяна джерелом підвищеної небезпеки (транспортні засоби, бойова техніка, вогнепальна зброя, боєприпаси, радіоактивні й отруйні матеріали, лінії електропередач тощо). Відповідальність може наступити і за відсутності провини військової частини, тому що в цьому випадку цивільно-правова відповідальність покладається на власника джерела підвищеної небезпеки, а не на особу, яка керувала таким джерелом унаслідок покладених на неї обов'язків. Особа, яка керувала джерелом підвищеної небезпеки, притягується до відповідальності тільки за наявності її провини. Якщо джерело вийшло з-під контролю власника внаслідок протиправних дій інших осіб (наприклад при викраденні автомобіля), то шкоду, як правило, відшкодовують ці особи.

Підвищена імовірність заподіяння військовою частиною майнової шкоди організаціям і громадянам виникає за її участі в навчаннях і маневрах. Саме тому військове управління зобов'язує командирів і начальників для попередження збитку вживати спеціальних заходів (бесіди з особовим складом щодо неприпустимості заподіяння збитку державі і місцевому населенню; заліки за правилами проведення стрільб і заходами безпеки; доведення до особового складу меж посівів, лісових посадок і інших об'єктів для забезпечення їх схоронності тощо). Командуванню надане право частково припиняти маневри і навчання у разі грубого порушення військами встановлених заходів безпеки і погрози завдання збитку державі

й особистій власності громадян. Відповідна робота проводиться з місцевим населенням.

Водночас законодавством України передбачені заходи відповідальності за можливе заподіяння шкоди організаціям і громадянам під час проведення військових навчань. Шкода може бути заподіяна як неправомірними діями особового складу (відхилення від намічених маршрутів руху бойової техніки, порушення правил пожежної безпеки тощо), так і правомірними. В останньому випадку йдеться про виправданий службовий ризик, коли нездійснення дій, що завдають матеріальної шкоди, може викликати невиконання військами навчально-бойових завдань. При цьому доцільність здійснення тих або інших дій, що заподіяли шкоду, визначає старший начальник, який здійснює військові навчання і маневри.

Висновок. Таким чином, військові частини і військовослужбовці, як суб'єкти цивільно-правових відносин, є повноправними її сторонами і у разі завдання чи заподіяння шкоди несуть цивільно-правову відповідальність у відповідності до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (ст. 13-14). Конституція України: чинне законодавство станом на 21 травня 2013р.: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2013. – 108 с.

2. Цивільний кодекс України (ст. 80-92, 1171-1172; 1176-1177; 1174; 1187; 1168; 1195; 1200). Цивільний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 12 червня 2013:(Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2013. – 326 с.

3. Положення про військове (корабельне) господарство ЗСУ затверджене наказом міністра оборони №300. Офіційний вісник України – № 52. – С. 202.

4. *Примак В.Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: Монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.

5. *Кісель В.* Цивільно-правовий статус військової частини. Який він? Право військової сфери №7 2005. – С. 17-19.

6. Военное право: Учебник. / И.Н. Арцибасов, Х.М. Ахметшин, В.Г. Белявский и др. / Под ред. А.Г. Горного. – Воениздат, 1984. – 334 с.

Бескоровайний С.Я. Участь військових частин і військовослужбовців у цивільних правовідносинах

У статті розглядаються питання правового регулювання участі військових частин і військовослужбовців у цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: цивільно-правові відносини, юридична особа, фізична особа, цивільно-правова відповідальність.

Бескоровайный С.Я. Участие войсковых частей и военнослужащих в гражданских правоотношениях

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования участия войсковых частей и военнослужащих в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: гражданско-правовые отношения, юридическое лицо, физическое лицо, гражданско-правовая ответственность.

Beskorovyni S.J. Participation of military units and military personnel in civil legislation

The questions of legal adjusting of participation of military units and personnel in civil legal relations are focused in the article.

Keywords: *civil legal relation, legal person, private person, civil legislative responsibility.*

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013.